

Трубайчук А.Ф.
Друга світова. – К., 2004. – 344 с.

Посібник “Друга світова” відомого автора численних монографій щодо подій, обставин і персоналій війни, професора А.Трубайчука загалом не потребує рекомендацій. Зацікавлений у даній проблематиці читач напевно пам’ятає перше видання цієї праці, що побачило світ у 1995 р. І хоча своєю читацькою аудиторією автор бачить „вчителів історії, студентів, слухачів військових інститутів, учнів старших класів, широке коло читачів”, книга не може залишитися поза увагою професійних науковців. Її значущість на фоні активної громадянської позиції автора полягає в найчіткішому визначенні такої спрямованої сили, як суспільне замовлення на висвітлення тих чи інших проблем, у руслі якого рухається будь-яке сучасне історичне дослідження.

Книга з чітко вираженим публіцистичним та педагогічним характером має на меті, за визначенням автора, “подати у якомога стислому вигляді якнайправдивішу картину перебігу основних подій, що відбувалися на головних театрах війни”. Як і варіант 1995 р., праця містить п’ять ключових розділів, прив’язаних до основних періодів останньої: “Ініціатива Німеччини та її союзників” (вересень 1939 р. – червень 1941 р.), “Наступ держав “вісі” на усіх напрямках” (червень 1941 р. – листопад 1942 р.), “Втрата агресорами стратегічної ініціативи” (листопад 1942 р. – червень 1944 р.), “Перемога союзних військ у Європі” (червень 1944 р. – травень 1945 р.), “Розгром і капітуляція Японії” (травень 1945 р. – вересень 1945 р.). Ці розділи є ключовими як за обсягом, так і за фактологічною місткістю. У них, у типовому для посібника нарративному, а не діалоговому стилі викладено основні події військового й дипломатичного характеру.

Прикметно, що автор акцентує увагу не лише на типових для вітчизняної історіографії ключових моментах, на зразок Сталінградської та Курської операцій, а й утверджених у західній науковій традиції етапних подіях – таких, як “Малий “Перл-Харбор”” – боротьба за Середземне море між флотами Великої Британії та Італії, “Битва за Англію” – змагання за контроль над повітряним простором Альбіону між Люфтваффе і британськими ВПС, “Битва за Атлантику” – кампанії нацистського крігсмаріне й флотів західних союзників по підкоренню океанських просторів.

Безпосередній виклад подій у цих розділах відповідно до задекларованого автором принципу дуже стислий та конкретний із зазначенням основних намірів, задіяних сил і датами завершення кампаній. У даному разі А.Трубайчук не дозволяє собі виходити на полемічний рівень стосовно контраверсійних бойових епізодів війни, на зразок танкової битви в трикутнику Броди–Рівне–Луцьк липня 1941 р. чи Прохорівської битви липня 1943 р. Ці події змальовані або побіжно, в одному абзаці, без заглиблення у суперечливі цифрові чи тактичні дані (с. 43), або ж просто виклад полищено на стратегічному, оперативному рівні без надмірної для цього видання деталізації на зразок типової характеристики бойової ефективності технічних засобів у Курській битві (с. 77). Стосовно окремих фактів, операцій, персоналій чи тогочасних керівних структур, які автор вважає суттєвими, подано посторінкові примітки, де ці моменти роз’яснюються детальніше.

Чи не найбільшої уваги серед них заслуговує примітка, в якій викладено авторське бачення виникнення терміну “Велика вітчизняна війна”. А.Трубайчук доводить маніпулятивний та пропагандистський характер цього визначення, що стало типовим для московської держави ще з XVII ст. Автор згадує щонайменше п’ять конфліктів, яким російське керівництво намагалось надати характер “вітчизняних” незалежно від політичних передумов кожного.

Дещо вибиваються із загальної оглядової схеми лише певні, безумовно, ключові, хоч і дуже суперечливі моменти на зразок того, чи готувався Сталін до наступу на захоплену нацистами Європу у 1941–1942 рр. Оскільки це питання гостро дебатється й донині, А.Трубайчук для надання своїм міркуванням більшої авторитетності подає архівні документи з відповідними посиланнями, які, на його думку, незаперечно свідчать про те, що “обидва диктатори готувалися до стрибка” (с. 40).

Крім основних, в окремі розділи винесено такі проблеми Другої світової, як “Передумови, причини, характер, періодизація війни”, “Окупаційний режим”, “Рух опору”, “Берлінська (Потсдамська) конференція”, “Підсумки Другої світової війни”. Вочевидь, виділення цих питань для окремого розгляду продиктоване не структурними міркуваннями, а просто неможливістю внести їх до якогось із хронологічних розділів, оскільки їхні просторово-часові межі або ж значення для післявоєнного світу не вписуються у жоден із них. Тут видавалося б більш доцільним об’єднання двох споріднених розділів, що стосуються окупаційного режиму і боротьби з ним, в один для створення більш повної картини цієї дійсності та гармонізації структури праці. Те саме стосується й Потсдамської конференції, яка, попри хронологічну належність до воєнного періоду, за своєю суттю є вже наслідком війни, і цілком природно було б внести її до розділу “Підсумки...”. Хоча знову ж таки це були б лише структурні зміни, які не внесли б нічого нового у сам зміст книги, а лише надали б більшої стрункості архітектоніці праці.

Крім усього вищенаведеного, що є загалом спільним для обох варіантів книги, друге видання її суттєво доповнене введенням десятого розділу “Війна й Україна”. Ця частина праці (обсягом 183 сторінки) становить собою підбірку документів і матеріалів, які супроводжуються сімома авторськими статтями щодо окремих питань участі України у війні (що знову ж таки обумовлено статусом підручника та його цільовою аудиторією, для якої потрібні чіткі роз’яснення щодо наведених джерел). Статті стосуються передусім геополітичного становища України в зазначений період, її місця у планах і стратегічних рішеннях основних учасників конфлікту, власних цілей та боротьби й завданих війною втрат. Усі ці теми логічно і послідовно викладені й є найяскравішою відповіддю на соціальний запит для сучасного історика.

Наведені джерела дуже неоднорідні. Вони охоплюють період із березня 1939 р. (проголошення незалежності Карпатською Україною) до кінця 1953 р. (закінчення боротьби УПА). Це директиви, накази та донесення нацистських і радянських каральних органів про події в Україні, постанови й декларації українських організацій, а також статті безпосередніх учасників подій (Л.Шанковський, П.Шандрук) та істориків і публіцистів (В.Сергійчук, С.Грабовський, Н.Романюк). Ця викладка доповнена двома додатками – хронологічною таблицею воєнних подій та короткою історією власівського руху (“У чужих одностроях”).

Загалом праця виявилася досить витриманою в заданому форматі з чітко вираженим педагогічним спрямуванням. Деякі нарікання викликає лише глибина висвітлення тих чи інших подій з історії війни. Наприклад, таке визначальне явище, як окупація – своєрідна точка відліку для українських і радянських рухів опору й основа для розуміння причин їх виникнення – описується на трьох виділених для цього сторінках вкрай побіжно лише з типовим для радянської історіографії зазначенням масштабів репресій та непропорційно великою увагою до дивізії СС “Галичина”. У той же час базова структура окупаційної системи (на рівні генеральної губернії і райхскомісаріату “Україна”), основні напрямки її діяльності й величезна задіяна в ній кількість українців випадають з поля зору автора.

Впадає у вічі дисбаланс у змісті та спрямуванні ілюстративного ряду, який акцентує підвищену увагу на одних і обходить інші сторінки історії воєнної доби.

Незрозуміла також причина цитування горезвісного “Наказу № 0078/42” від 22 червня 1944 р. (за підписом Жукова й Берії) про виселення українців (с.287–288). Про те, що цей документ є пропагандистським заходом німецької розвідки, а не дійсним розпорядженням керівництва СРСР, зазначалось уже багато (спростування ЦДАГОУ у “Літературній Україні” 5.03.1992 р., статті в “Урядовому кур’єрі”, № 163, 20.10.1994 р., “Українській Газеті”, № 23, 22.12.1994 р.). Так, цей документ є дуже знаковим – на тлі виселення неросійських народів Криму та Кавказу, волзьких німців і калмиків він, дійсно, виглядав та виглядає не позбавленим своєрідної сталінської логіки, проте залишається вдалим пропагандистським засобом, а не свідченням запланованого радянськими спецслужбами й армією злочиння. Свідчень злочинів сталінського режиму в Україні достатньо і без цього документа, а його подальше використання у згаданій ролі підриває довіру до поданої праці та дає зброю в руки недоброзичливцям України для звинувачень її історичної науки у суцільних фальсифікаціях (Див. “Военно-исторический журнал”, 1992 – № 4–5).

Також у тексті помітна типова термінологічна проблема, присутня у більшості праць, що стосуються війни. Зокрема німецькі каральні інституції подаються під пропагандистською назвою „гестапо”, хоча повинна вказуватись їх дійсна назва „поліція безпеки і СД” (Sicherheitspolizei und SD). Можна також зустріти згадки про боротьбу УПА з КДБ, хоча на той час могло йтися лише про НКВС, НКДБ (згодом – МВС, МДБ).

Не стала винятком дана праця й у плуганині з транслітерацією німецьких слів, перш за все стосовно літеросполучення „ei”. В німецькій мові останнє читається як „ай”, тому автор вживає термін „айнзатцкоманда”. Але в радянській та загалом у російській традиції воно транслітерувалось як „ей”. Тому паралельно в даній праці зустрічається “Рейх”, “Клейст”, “Манштейн”. Так само невірно подано літеросполучення “eu” – “Мантейфель”, хоча повинно бути „Мантойфель”.

В цілому ж посібник носить україноцентричний характер, звертаючи читача насамперед до сюжетів, пов’язаних з участю і долею нашого народу у війні. Попри певну дидактичну недосконалість, а можливо, й аритмічність у подачі матеріалу, він активізує думку студента, налаштовує його не на механічне запам’ятовування, а на міркування, полеміку, дискусію.

А хіба не в цьому саме полягає одне з головних призначень видань такого жанру?

І.І.Дерейко (Київ), О.Є.Лисенко (Київ)